

INTERLINGVÁLNE A INTRALINGVÁLNE SÚVISLOSTI IKONICKOSTI A ARBITRÁRNOSTI JAZYKOVÉHO ZNAKU

JÁN SABOL

Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, Košice, Slovensko

SABOL, Ján: Interlingual and intralingual relations between the iconicity and the arbitrariness of the linguistic sign. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2018, Vol. 69, No 3, pp. 316 – 326.

Abstract: The relation between the symmetry and the asymmetry of form and content in a language has become a basic stimulant of two central semiotic natures, „messages“ of linguistic schemes: the iconic-symbolic (with symmetry of form and content; form is a part of reflectional area of the sign) and the arbitrary (with „inherited“ symmetry of non-reflectional type of symmetry, but with a dominant asymmetry of form and content; form is not a part of reflectional area of the sign) semiotic principles, which closely – mostly through its elements – cooperate, supplement and regroup each other. In order to specify the relation between iconic-symbolic and arbitrary semiotic principles, it is necessary (mostly in contradiction with the connection between synchronicity and diachronicity, in particular through the viewpoint of motivation – non-motivation as a binary opposition) to analyse interlingual and intralingual relations of semiotic natures stated above. There is – according to the extent of proximity in linguistic schemes – a (largely) synchronous tendency of linguistic-semiotic units to be arbitrary in the interlingual area of the sign, and in their structuring the more intensive representation of (genetic) motivation as an „echo“ of iconic linguistic „tonality“ in the intralingual area of the sign. The combination of interlingual and intralingual connections between language units extends the penetration of relation between iconicity and arbitrariness in the language system.

Key words: linguistic sign, symmetry and asymmetry of form and content, arbitrariness, iconicity-symbolicity, motivation, interlingual and intralingual semiosis

1. V štúdií rozširujeme naše doterajšie pozorovania o symetrii a asymetrii formy a obsahu jazykovo-semiotických jednotiek (v prepojení a premietnutí na dve semiotické podstaty – ikonicko-symbolickú a arbitrárnu – a od nich sa odvíjajúce binárne protiklady v jazykovej sústave) o interlingválne a intralingválne súvislosti ikonickosti-symbolickosti a arbitrárnosti jazykového znaku (infraznaku, supraznaku). Ono doplnenie našich zistení o uvedenej problematike si vynucuje aj zhrňujúce pripomenutie našich východiskových teorém z predchádzajúcich úvah precizované vo viacerých súčasných finálnych konštatovaniach.

2. Fyzikálna téza o deterministickom chaose (deterministickej fluktuácii),¹ ktorá mieri na štruktúrovanie prvkov v príslušnom (pod)systéme (na osi synergia – en-

¹ Uvedená téza (z hľadiska problému dobra a zla o nej uvažuje Július Krempaský, 1998, 2006, s. 174 – 180) pripomína črtu pružnej stability jazyka, ako ju postulovala Pražská škola.

tropia), sa dá napojiť ako východisková teoréma na vzťah symetrie a asymetrie ako jednej z dominantných podôb formy a obsahu a ako základný iniciátor uvedených dvoch podstatných semiotických princípov (pozri bod 1), a to nielen v prírodovedných (podľa východiskovej tézy), ale aj v humanitných a spoločenskovedných disciplínach. Je to zároveň jedna z centrálnych teoreticko-metodologických indícií všeobecnej jazykovedy aj s ponukou možnosti ich aplikácie pri skúmaní uvedenej relácie v jednotlivých jazykových rovinách, osobitne pri vymedzovaní paradigmatických a syntagmatických, simultánnych a sukcesívnych, asociatívnych a lineárnych a podobnostných a príľahlostných relácií medzi prvkami jazykového systému, a to aj cez prieszor opozície motivovanosti a nemotivovanosti.

2.1 Vzťah symetrie a asymetrie medzi formou a obsahom v jazyku sa stal (ako sme naznačili v bode 1) základným stimulátorom dvoch centrálnych semiotických podstát, „podloží“, „tonalít“, „posolstiev“ jazykovej sústavy pri jej vzniku a plne sa premieta do vývinu a súčasného „diania“ jej prvkov. Ide o **ikonicko-symbolický** – so symetriou medzi formou a obsahom (forma je súčasťou odrazovej plochy znaku) – a **arbitrárny** (so „zdedenou“ symetriou, ale dominantne s asymetriou medzi formou a obsahom; forma nie je súčasťou odrazovej plochy znaku) semiotický princíp, ktoré úzko – najmä cez svoje prvky, znaky – kooperujú, dopĺňajú sa a vzájomne sa preskupujú (túto skutočnosť dokumentuje aj neurofyzologický základ reči: ide o dominantné funkcie – vývinovo staršej – pravej a ľavej mozgovej hemisféry, ako to potvrdzujú aj základné typy afázií – potláčanie vzťahu podobnosti, resp. vzťahu príľahlosti, teda metaforického verzus metonymického princípu – Jakobson, 1991, s. 87 n.), vytvárajúc prienikové množiny takých binárnych opozícií v jazykovej sústave (z doterajších našich výskumov tejto problematiky porov. Sabol, 2007a, 2007b, 2008, 2011, 2016 a i.), k akým patria (prvý príznak sa dominantne uplatňuje v „zóne“ ikonicko-symbolického princípu, pre druhý je dominantným semiotickým pozadím arbitrárny princíp): **asociatívnosť** (napr. pri štýlotvornom procese ide o fázu **selekcie** tematických prvkov) a **lineárnosť** (napr. pri generovaní textu v diferencovaných komunikačných situáciách tento „činiteľ“ garantuje jazykovo-syntaktické spracovanie tematických prvkov; je to teda os **kompozície**). Na póle asociatívnosti dominantne stojí **metaforický** princíp, realizácia podobnosti, na póle linearity zasa **metonymický** princíp, stváranie prvkov podľa príľahlosti. Uvedené opozície ďalej „tieňujú“ binárne protiklady **paradigmatickosť** (utvárajúca na základe asociatívnosti štruktúru príslušného systému; porov. paradigmatické vzťahy foném) proti **syntagmatickosť** (linearite, horizontalite; porov. stváranie fonetických korelátov foném v aktuálnej realizácii reči) a **simultánnosť** (voľný, asociatívny princíp spájania prvkov) proti **sukcesívnosti** (tendencia k lineárnemu radeniu prvkov). Simultánnosť pomáha kreovať „ikonickosť“ ako (dominantný) znakový princíp **poézie** (vrátane hudobnosti verša) a sukcesívnosť zasa „arbitrárnosť“ ako (dominantný) znakový princíp **prózy**. Uvedené dva základné semiotické princípy v týchto dvoch

centrálnych formách literatúry dômyselným spôsobom regulujú aj kooperáciu „všeobšiahlych“, univerzálnych kategórií – **priestoru a času**. Priestor sa dominantne zrkadlí na ikonicko-symbolickom, „stacionárnom“ pozadí – je to skôr „konštantná“ doména poézie/lyriky; čas sa ťažiskovo prikláňa k arbitrárnej, „dynamickej“ semiotickej štruktúre – hlási sa cezeň skôr „premenlivý“ princíp prózy, napr. v makrokompozičnej zóne rozprávania. Na osi asociatívnosti sa v komplexnom komunikačnom oblúku ocitá hľadisko **percipienta**; lineárny, sukcesívny tok jazykových prvkov „rozohráva“ **expedient**. Od ikonicko-symbolického znakového princípu sa pri vzniku a fungovaní motivovanosti dominantne odvíjajú **odrazové gramatické kategórie**, arbitrárny semiotický princíp je zasa dominantným pozadím pre **klasifikačné gramatické kategórie** (Sabol, 2004; tam aj odkaz na ďalšie štúdie autora).

2.1.1 Vzťah symetrie a asymetrie formy a obsahu má dve základné podoby: a) **reflexnú, odrazovú symetriu**, pri ktorej ide o „priame“ napojenie na „odlesk“, obraz skutočnosti (forma je tu súčasťou odrazovej plochy znaku, forma „znázorňuje“, „zobrazuje“ obsah – je to doména historicky, vývinovo „prvších“, ikonicko-symbolických znakov), a **reflexnú, odrazovú asymetriu** (pri ktorej forma nie je súčasťou odrazovej plochy znaku, forma „neznázorňuje“ obsah – je to doména arbitrárnych znakov) – pozri aj 2.1; b) **nonreflexnú, „mechanickú“, intralingválnu symetriu** medzi formou a obsahom (doména ikonicko-symbolickej „tonality“ jazykových jednotiek; ide o vnútrojazykové, ontologicko-gnozeologicky podmienené, prevažne paradigmatické operácie) a **nonreflexnú, „mechanickú“, intralingválnu asymetriu** (doména arbitrárnej „tonality“ jazykových jednotiek).² Semioticko-jazykovou dominantou je reflexný („hlbkový“) typ (a)symetrie a semioticko-jazykovou subdominantou je nonreflexný („mechanický“, „povrchový“) typ (a)symetrie medzi formou a obsahom (Sabol, 2016; tam aj príklady na vzťah reflexného a nonreflexného typu symetrie a asymetrie, s. 18 – 19).

Vzájomné kombinácie reflexného a nonreflexného typu (a)symetrie majú nasledujúcu podobu:

- 1) reflexný a nonreflexný typ symetrie (ikonicko-symbolický semiotický princíp);
- 2) reflexný a nonreflexný typ asymetrie (arbitrárny semiotický princíp);
- 3) „zdedená“ symetria nonreflexného typu (porov. 2.1) a reflexný typ asymetrie; táto symetria je vždy prepojená s reflexným typom asymetrie (nonreflexná, „mechanická“ symetria – ikonicko-symbolická semiotická „tonalita“; reflexný typ asymetrie – arbitrárna semiotická podstata);
- 4) reflexný typ symetrie (ikonicko-symbolická semiotická podstata) a ten istý výraz (napr. pri metaforickom utvorení polysémie) v prechode k nonreflex-

² K naznačeniu týchto podôb vzťahu medzi formou a obsahom porov. Sabol, 2003, 2004, 2005, 2011, 2016.

nému typu asymetrie, čím sa potvrdzujú ekvipolentné protiklady medzi ikonicko-symbolickým a arbitrárnym semiotickým princípom (porov. aj 2.1.2 a Sabol, 2014).

Zároveň treba upozorniť na fakt, že vzhľadom na konštituovanie sémantických dištingtívnych príznakov (na pozadí pôvodne reflexného typu symetrie, ktorý sa však demotivačnými procesmi môže meniť na reflexný typ asymetrie) treba vidieť možné vnútorné prepojenie reflexného a nonreflexného typu (a)symetrie v oboch základných semiotických podstatách.³

2.1.2 Vzťah symetrie ikonicko-symbolických znakov a symetrie a asymetrie arbitrárných znakov treba vidieť vo viacerých rovinách (prítom rozlíšenie reflexného a nonreflexného typu symetrie a asymetrie porov. 2.1.1 a Sabol, 2016). Ikonické znaky „o objekte, ktorý zastupujú, signalizujú aj formou, nielen obsahom“, ide tu o „**parallelizmus** (zvýraz. J. S.) formy a obsahu“; arbitrárne/konvenčné znaky sa charakterizujú „nepřítomnosťou odrazovosti na formálnej rovine“ (Krupa, 1980, s. 27). Vzhľadom na to, že vo vývine jazyka nachádzame nielen signály „premeny“ (prvších) ikonicko-symbolických znakov na arbitrárne (resp. aj obohatenie ikonicko-symbolického semiotického princípu o arbitrárnosť – porov. i pozn. 3), ale aj vývinovú kontinuitu a preskupovanie týchto obidvoch základných semiotických princípov (pričom sa „získané“ vzťahy medzi formou a obsahom stávajú trvalou súčasťou ich nového navrstvovania: $IKON_1 \rightarrow ARBITR_1 \rightarrow IKON_2 \rightarrow ARBITR_2$), aj pri vývine ikonicko-symbolického princípu (od $IKON_2$) sa nonreflexný, „mechanický“ vzťah symetrie medzi formou a obsahom môže obohacovať o impulz predchádzajúcej arbitrárnosti nonreflexným, „mechanickým“ vzťahom asymetrie (v podobe relácie jednej formy a viacerých obsahov – pri polysémii; pravda, vnútorná väzba medzi jednotlivými významami sa tu zachováva; a navyše – z hľadiska znaku a pomenovania – je tu stále prítomná symetria: jazykový znak je reprezentovaný významom polysémantického slova; porov. Horecký – Blanár – Sekaninová, 1984, s. 13). Práve vzhľadom na tento fakt symetrie nonreflexný typ asymetrie možno predpokladať najmä v priestore supraznaku (napr. pri vzťahu príslušnej vedľajšej vety v podradovacom súvetí a z nej transformovanej polopredikatívnej konštrukcie – sémantika oboch syntaktických vyjadrení sa nemení, ide len o konštrukčno-syntaktický rozdiel). Ďalším problémom pri „tenzívnom súžití“, „protirečivej súhre“ symetrie a asymetrie je

³ K vývinovému preskupovaniu ikonicko-symbolických a arbitrárných znakov porov. konštatovanie Viktora Krupu (1991, s. 70): „Ikonickosť znaku má rozličné stupne vernosti, takže jestvujú viac aj menej ikonické znaky. To znamená, že v jazyku nejestvujú rýdzo ikonické ani rýdzo konvenčné znaky.“ Pripomíname, že ikonickosť (symetria medzi formou a obsahom) sa vznikom arbitrárnosti (vzťah asymetrie medzi formou a obsahom) nestratila, nezanikla, len sa obohatila o nový znakový rozmer. Východiskový ikonicko-symbolický semiotický princíp sa aj po „presadení“ arbitrárnosti stal trvalou súčasťou jazykovej štruktúry (podrobnejšie Sabol, 2011, s. 32, pozn. 3, 2018 – na pozadí biblických textov, bod 3.1 a pozn. 5).

vzťah znaku a slova (vrátane relácie znaku k jednoslovným a viacslovným pomenovaniám).

Ako sa ukazuje, vzťah ikonicko-symbolických a arbitrárnych znakov nie je disjunktný (medzi členmi jednotlivých opozícií definovaných na tomto semiotickom podloží sa realizujú ekvipolentné vzťahy – porov. Sabol, 2014): je to symbióza, ale aj protipôsobenie ako jedno zo „zrkadlení“ symetrie a asymetrie v štruktúre jazykového znaku (podrobnejšie Sabol, 2003, s. 29 – 30, pozn. 1; 2011).

2.1.3 Od ikonicko-symbolického a arbitrárneho semiotického pozadia sa odráža ďalšia, a to jedna z ťažiskových binárnych opozícií, stojaca na jednej z ich najvyšších „hladín“, „priečok“, a to vďaka svojej univerzálnosti a zásahu do paradigmaticko-syntagmatickej podstaty a pragmatického fungovania jazykových jednotiek: **motivovanosť** (zóna ikonicko-symbolického semiotického princípu) – **nemotivovanosť** (zóna arbitrárneho semiotického princípu). Pri motivovanosti (v širokom zmysle slova) ide o tvorbu a používanie znakových jednotiek, v ktorých je forma aktivizovaná, stimulovaná „priamym“ odleskom skutočnosti, a to v rozsiahlych intralingválnych, intrakomunikačných, extralingválnych a externolingválnych kontextoch premietajúcich sa do kreovania a uplatňovania formy inšpirovanej „reflexmi“ uvedených okolností; pri nemotivovanosti ide o opačné tendencie ako pri motivovanosti; je to relatívna nezávislosť znakovkej formy od obsahu (podrobnejšie Sabol, 2010). Dominantnosť motivovanosti (motivácie) v jazykovej sústave vyplýva z faktu, že preniká (predovšetkým) skrz-naskrz lexikálnou sústavou, ako o tom svedčí rozsiahla množina jednotlivých typov lexikálnej motivácie (podľa Furdíka, 2005, s. 391 – 395), z ktorých má ústrednú funkciu slovotvorná motivácia (k tejto motivácii porov. napr. Horecký, 1959; Dokulil, 1962; Buzássyová, 1974; Furdík, 1993, 2005; Dolník, 2003; Ološtiak, 2009).

Z nášho vymedzenia binárnych opozícií na pozadí relácie symetrie a asymetrie formy a obsahu (aj vo „všeobsiahlom“, filozofickom význame) premietnutej do dvoch základných semiotických podstát – ikonicko-symbolickej a arbitrárnej (pozri 2.1) vyplýva, že opozícia arbitrárnosť – motivovanosť, ktorá sa v jazykovedných úvahách často vymedzuje, nie je z rovnakej úrovne, „hladiny“ (skutočnosťného reflexu a jeho klasifikácie), nie je súmerateľná (porov. napr. aj Zinder, 1971, s. 348 – 349; Černý – Holeš, 2004, s. 51). Zároveň treba upozorniť na spolupôsobenie a protipôhyb členov jednotlivých opozícií definovaných na uvedenom semiotickom pozadí (podrobnejšie v bode 2.1.2 a Sabol, 2014).

2.1.3.1 Zdroj vymedzenia opozície arbitrárnosť – motivovanosť (v našej jazykovednej produkcii) treba hľadať u Ferdinanda de Saussura, ktorý na viacerých miestach svojej monografie (1989) zdôrazňuje princíp arbitrárnosti znaku („Svazek sjednocující označující a označované je arbitrární; nebo též můžeme jednoduše říci, pokud znakem chápeme celek plynoucí z asociace označujícího a označovaného: *ja-*

zykový znak je arbitrární.“ – „O principu arbitrárnosti znaku nikdo nepochybuje...“ – s. 98; „Právě proto, že znak je arbitrární, nezná jiný zákon než zákon tradice, a právě proto, že se zakládá na tradici, může být arbitrární.“ – s. 103; „... je jazykový znak arbitrární...“ – s. 107 a i.). Autor súběžne, vlastne synonymicky, používa termíny nemotivovanosť a arbitrárnosť (teda obidve označenia kladie na jednu úroveň): „... znak... je *nemotivovaný*, to jest arbitrární ve vztahu k označujícímu, s nímž nemá v realitě žádnou přirozenou vazbu“ (s. 99) – „Základní princip arbitrárnosti znaku nebrání v rozlišování toho, co je v každém jazyce *radikálně arbitrární*, to jest *nemotivované* (zvýraz. J. S.), a toho, co je takové jen relativně“ (s. 160). Zároveň na viacerých miestach citovanej práce relativizuje „prísnu“, „radikálnu“, „absolútnu“ arbitrárnosť; porov.: „Pouze část znaků je absolutně arbitrární; u jiných dochází k jevu, který umožňuje v arbitrárnosti rozlišovat stupně, a nepotlačovat je přitom: *znak může být relativně motivovaný*“ (s. 160) – „Mezi... minimem organizovanosti a minimem arbitrárnosti... nacházíme všemožné variety. Různé konkrétní jazyky vždy obsahují prvky obou řádů – radikálně arbitrární a relativně motivované –, avšak ve velmi proměnlivých proporcích...“ (s. 162). Podľa našej koncepcie vymedzenia dvoch základných semiotických princípov – ikonicko-symbolického⁴ a arbitrárneho – sa v oboch posledných citáciách F. de Saussura potvrdzuje (výrazná) prienikovosť, teda aj „hlbkové“ prepojenie oboch semiotických podstát, „rovnocennosť“, ekvivalentnosť v ich vzájomnom vzťahu (a na ich pozadí vymedzovaných členov binárnych opozícií v jazykovo-semiotických sústavách), teda aj permanentný pohyb v oboch smeroch členov jednotlivých protikladov pri ich paradigmaticko-syntagmatickom štruktúrovaní a pri ich uplatňovaní pri generovaní textu (Sabol, 2014).

Saussurov protiklad (absolútna) arbitrárnosť – (relatívna) motivovanosť využíva vo svojej teórii slovotvornej motivácie Juraj Furdík.⁵ V jej pôvodnej verzii (1993)

⁴ K ikonickosti ako jednej z dvoch semiotických podstát priradujeme aj symbolickú úroveň kódovania; pri symboloch totiž ide o formu, ktorá je súčasťou odrazovej plochy znaku, ale na vyššej úrovni abstrakcie, ktorá vyplýva z kódovania všeobecnejších, univerzálnejších filozofických, estetických, teologických, historických, kultúrnych a ďalších princípov. Oprávnenie vymedziť v rámci ikonického semiotického princípu symbolickú úroveň kódovania možno potvrdiť aj vývinovými osobitosťami grafických sústav, preukazne napr. pri hlaholskom písme (podrobnejšie Sabol, v tlači). O semiotickom statuse symbolov porov. aj konštatovania F. de Saussura: „V povaze symbolu je, že nikdy není zcela arbitrární: není totiž prázdný, je v něm zbytek přirozeného svazku mezi označujícím a označovaným“ (1989, s. 98) – „... symbol má racionální vztah k označované věci“ (ibid., s. 102).

⁵ J. Furdík cituje dve miesta z monografie F. de Saussura (1989): a) citát zo s. 160, ktorý uvádzame (prerušene) aj my v bode 2.1.3.1 („Základní princip... relativně motivovaný“: 1993, s. 12 – v citáte vynecháva pred prvým slovom „arbitrární“ výraz „radikálně“ a v druhom prípade výraz „absolutně“, ktorý vynecháva aj v monografii z roku 2005, čiastočne v roku 2005, s. 391: „Pouze část znaků... *relativně motivovaný*“ – aj tu pred slovom „arbitrární“ vynecháva výraz „absolutně“; b) citát zo s. 162: „Vše, co souvisí s jazykem jakožto systémem, vyžaduje [autor tu vynecháva Saussurovo spojenie „podle našeho přesvědčení“ – J. S.], aby bylo posuzováno z tohoto hlediska, lingvisty téměř nepovšimnutého: z omezení arbitrárnosti. Je to ten nejlepší základ. Celý systém jazyka spočívá vlastně na iracionálním principu arbitrárnosti znaku, a kdyby se uplatňoval bez omezení, vedl by ke krajním komplikacím. Naši myslí se

preberá uvedenú opozíciu, pričom konštatuje, že „arbitrážnosť a motivovanosť sú komplementárnymi princípmi, regulátormi jazykového stavu, funkcií aj vývoja“ (s. 12); jeho úvahy opierajúce sa o Saussurovu tézu o absolútnej arbitrážnosti a relatívnej motivovanosti vyúsťujú do záveru, že „slovotvorná motivovanosť je špecifickým prípadom arbitrážnosti slovných znakov“ (s. 33). Na základe dvoch konštatovaní (1) absolútnu arbitrážnosť možno definovať len „v súvislosti s izolovaným jazykovým znakom“ – Dolník, 1990, s.148; 2) téza o arbitrážnosti „stráca... platnosť pri postupe od obsahu k forme, ktorý je však adekvátny procesu semiózy – Furdík, 2005, s. 392; ide o onomaziologický pohľad; porov. aj celý text na s. 391 – 395) v ďalšom uvažovaní predkladá opačný výsledok, ako je Saussurovo tvrdenie: „*nie arbitrážnosť, ale motivovanosť jazykového znaku je absolútna*“ (ibid., s. 392).

3. Uvažovanie F. de Saussura a J. Furdíka sme podrobnejšie uviedli preto, aby sa jednoznačne potvrdil (aj) semiotický pohyb medzi arbitrážnosťou (a ikonicko-symbolickým semiotickým princípom) a motivovanosťou (a naznačila sa cesta k našej semiotickej koncepcii), hoci – ako sme uviedli (v bode 2.1.3 a Sabol, 2010 – tam aj odkazy na lit.) – táto opozícia nie je z rovnakej úrovne (skutočnostného reflexu a jeho klasifikácie), nie je súmerateľná, „porovnateľná“, „vyvážená“, „spríbušená“.

3.1 Na našu opozíciu ikonicko-symbolický a arbitrážny semiotický princíp (pozri 2.1) napájame poznámky o interlingválnej a intralingválnej semióze (v jazykovej sústave), pričom berieme do úvahy aj binárne opozície odvíjajúce sa od uvedených znakových podstát (ich základné charakteristiky pozri v bode 2.1 a 2.1.3), ktorých členy vytvárajú na predpolí (sub)dominantného ikonicko-symbolického (garantujúceho – okrem iného – tendenciu k stabilite v jazyku) verus arbitrážneho semiotického princípu (s tendenciou k dynamike v jazyku) výraznú prienikovú množinu príslušných charakteristických črt, a to tak v „horizontálnej“ (asociatívnosť – lineárnosť, paradigmatickosť – syntagmatickosť, simultánnosť – sukcesívnosť atď.), ako aj vo „vertikálnej“ štruktúrovanosti (asociatívnosť – paradigmatickosť, asociatívnosť – simultánnosť, paradigmatickosť – simultánnosť atď. [dominantne] v zóne ikonicko-symbolického semiotického princípu, proti príznakom lineárnosť – syntagmatickosť, lineárnosť – sukcesívnosť, syntagmatickosť – sukcesívnosť atď. [dominantne] v priestore arbitrážneho semiotického princípu). Členy týchto (a ďalších) opozícií sú teda previazané aj „navonok“, pravda, vždy pri nich ide o zdôraznenie istých špecifických, neopakovateľných črt, osobitých „konotácií“ v uplatnení ikonicko-symbolického či arbitrážneho pozadia (podrobnejšie Sabol, 2011, najmä v pozn. 3).

3.1.1 Ak si pri interlingválnej (medzijazykovej), „vonkajšej“, „horizontálnej“ semióze pripomenieme formové označenie rovnakého denotátu – napr. *strom* v slovenči-

však podařilo do jistých partií znakové masy zavést princip řádu a pravidelnosti, a právě to je úlohou relativní motivovanosti“ (Furdík, 1993, s. 12; 2005, s. 391).

ne a v češtine, *arbor* v latinčine, *derevo* v ruštine, *tree* v angličtine, *Baum* v nemčine, *albero* v taliančine, *fa* v maďarčine, *arbre* vo francúzštine, *árbol* v španielčine, *drzewo* v poľštine atď. –, tak môžeme konštatovať, že ide o arbitrárne znaky, pravda, ak ich použijeme izolovane a pri semaziologickom postupe, od formy k obsahu; pri použití v kontexte, resp. pri onomaziologickom postupe (od obsahu k forme) sa arbitrárnosť oslabuje, až stráca (pozri 2.1.3.1), výrazy sa presúvajú do prienikovej množiny medzi ikonickosťou a arbitrárnosťou, „do hry“ vstupuje ikonicko-symbolická „tonalita“.

Stupeň pritlmovania arbitrárnosti a „uprednostňovania“ ikonickosti pri interlingválnej semióze (a naopak) závisí aj od stupňa príbuznosti porovnávaných jazykov: čím väčší počet rovnakého alebo približne rovnakého označenia v jazykoch, tým silnejší „náznať“ symetrie medzi formou a obsahom a menšia intenzita „ľubovoľnosti“, pravda, ak berieme do úvahy aj ďalšie skutočnosti (vyvolávajúce rozličné stupne variability designátorov⁶): synchronicko-diachronický aspekt, paradigmatické, syntagmatické a pragmatické relácie znakových jednotiek, a to na pozadí ich genetických (temporálnych, historických), teritoriálnych (priestorových, areálových) a štruktúrno-typologických daností a súvislostí (porov. aj 2.1.3.1). V našom príklade sa ukazuje rovnaký alebo blízky designátor označujúci designát „drevnatá rastlina s kmeňom a korunou“ v skupine uvedených slovanských jazykov (slovenčina, čeština; ruština, poľština) a uvedených románskych jazykov – od „východiskovej“ latinčiny (francúzština, španielčina, taliančina).⁷

3.1.2 V intralingválnej (vnútrojazykovej), „vnútornej“, „vertikálnej“ semióze možno (aj zo synchronického aspektu) pozorovať – pri fungovaní množstva motivácií – väčšie tlmenie arbitrárnosti a posilňovanie ikonickosti-symbolickosti než pri komparácii interlingválnej semiózy. Zároveň v prienikovej množine medzi ikonicko-symbolickým a arbitrárnym semiotickým princípom sa v jednej z dominantných

⁶ Na problematiku variet medzi ikonicitou a arbitrárnosťou (v našom ponímaní) upozorňuje aj F. de Saussure (1989, s. 162): „Mezi... dvěma krajnostmi – minimem organizovanosti a minimem arbitrárnosti – nacházíme všemožné variety. Různé konkrétní jazyky vždy obsahují prvky obou řádů – radikálně arbitrární a relativně motivované –, avšak ve velmi proměnlivých proporcích a právě to je důležitý rys, který při jejich klasifikaci může přicházet v úvahu“ (pozri v inej súvislosti aj 2.1.3.1). – Porov. i konštatovanie J. Furdíka o slovo tvornej motivácii, ktorú možno prepojiť s našou jazykovo-semiotickou opozíciou motivovanosť – nemotivovanosť: „... prejavuje sa v rozličných jazykoch rôznou mierou a v nerovnakých proporciách“ (1993, s. 14).

⁷ Pri ekvivalentoch slova *strom* popri formovo-obsahovej totožnosti (slovenčina, čeština) alebo len s malými designátorovými obmenami (latinčina, francúzština, španielčina, taliančina) možno uviesť arbitrárne protiklady (*strom* – *arbor*; *arbre*, *árbol*, *albero* – *tree* – *Baum* – *fa* – *derevo*, *drzewo*) a rozčlenenosť/nerozčlenenosť označenia pre „živý“ strom (*strom*) a „mŕtvy“ strom (*drevo*) – v ruštine nerozčlenené *derevo* (ale súvisiace s uvedenou opozíciou, rovnako aj v poľštine), takisto *fa* v maďarčine a čiastočne v poľštine (*drzewo* = strom aj drevo, ale i *drewno* na označenie dreva). – Na množstvo príkladov z ekvivalencie označení podľa protikladu rozčlenenosť – nerozčlenenosť aj ako na prekladateľský problém v slovenčine a v ruštine s podrobnou a precíznou argumentáciou upozorňuje Július Rybák (1982, najmä s. 25 – 36 a 62 – 73).

opozícií, a to v motivovanosti – nemotivovanosti (ale aj pohybom medzi členmi ďalších binárnych protikladov) prejavuje výrazná dynamika, vyvolávaná procesmi demotivácie, remotivácie, transmotivácie a metamotivácie (tu ide o funkčné uplatnenie primárne pojmového v priestore sekundárne zážitkového, špecificky v umeleckom štýle). Zároveň treba pripomenúť fakt, že na pozadí genetickej/etymologickej motivácie (Furdík, 2005, s. 394) sa označenia (realizujúc symetrický vzťah medzi formou a obsahom) „vracajú“ (procesmi remotivácie) k svojim ikonickým žriedlam.

4. V štúdií sme predložili poznámky (aj s námetmi na ďalší výskum) o možnosti doplniť vzťah ikonicko-symbolického a arbitrárneho semiotického princípu o interlingválne a intralingválne súvislosti týchto semiotických podstát, odvíjajúcich sa od vzťahu symetrie a asymetrie medzi formou a obsahom v jazykovo-semiotických sústavách (v súčinnosti s ďalšími binárnymi opozíciami), a to osobitne cez „prizmu“ protikladu motivovanosti a nemotivovanosti najmä na pozadí synchronie a diachronie. Ukázalo sa zároveň, že interlingválna a intralingválna semióza sú vnútorne prepojené.

Pri skúmaní pomenovaní (ako znakov) v amplitúde interlingválnej a intralingválnej motivácie a semiózy vzhľadom na stupeň prítomnosti ikonicko-symbolického a arbitrárneho „zafarbenia“ sa ukazuje tendencia k znižovaniu arbitrárnych signálov pri intralingválnej semióze (aj vzhľadom na genetickú motiváciu) a naopak pri interlingválnej semióze na pozadí ich komparácie. „Hra“ a „protihra“ ikonicko-symbolickej a arbitrárnej „tonality“ jazykovo-semiotických jednotiek sa aj v uvedenom protiklade jemne presúva v prienikovej množine oboch semiotických podstát, hoci ich z pozadia reguluje tendencia k homeostáze medzi nimi.

Bibliografia

- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1974. 237 s.
- ČERNÝ, Jiří – HOLEŠ, Jan: Sémiotika. Praha: Portál 2004. 362 s.
- DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962. 263 s.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikálna sémantika. Bratislava: Univerzita Komenského 1990. 304 s.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
- FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.
- FURDÍK, Juraj: Život so slovtvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin. Eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2005. 472 s.
- HORECKÝ, Ján: Slovtvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno – prídavné meno – sloveso. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 217 s.
- HORECKÝ, Ján – BLANÁR, Vincent – SEKANINOVÁ, Ella: Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. (Smolenice 1. – 4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 13 – 21.

JAKOBSON, Roman: Metaforické a metonymické póly. In: Lingvistická poetika (Výber z diela). Prekl. J. Horecký. Bratislava: Tatran 1991, s. 87 – 93.

KREMPASKÝ, Július: Problém dobra a zla z pohľadu fyziky. In: Tvorba, 1998, roč. 8 (17), s. 1 – 3.

KREMPASKÝ, Július: Veda verzus viera? Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2006. 253 s.

KRUPA, Viktor: Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1980. 166 s.

KRUPA, Viktor: Jazyk – neznámy nástroj. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1991. 163 s.

OLOŠTIAK, Martin: Spolupráca slovotvornej motivácie s inými typmi lexikálnej motivácie. In: Jazykovedný časopis, 2009, roč. 60, č. 1, s. 13 – 34.

RYBÁK, Július: Kapitoly o jazyku a prekladaní. Bratislava: Smena 1982. 144 s.

SABOL, Ján: Semiotické parametre štýlu. In: Komunikácia a text. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou organizovanej pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Františka Ruščáka, CSc., v dňoch 15. – 16. novembra 2001 v Prešove. Red. Z. Stanislavová. Prešov: Náuka 2003, s. 29 – 33.

SABOL, Ján: Semiotické pozadie komunikačných sústav. In: Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. 5. medzinárodná konferencia o komunikácii. Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied – Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela 2004, s. 30 – 36.

SABOL, Ján: Vzťah znaku a slova a supraznaku a vety v mediálnom texte. In: Média a text. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 17 (AFPh UP 111/193). Eds. J. Rusnák – M. Bočák. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005, s. 20 – 26.

SABOL, Ján: Syntagmatický a paradigmatický princíp v konexii fónických prvkov. In: Koreferencia a konexia textu. Zborník príspevkov z vedeckého seminára usporiadaného na záver riešenia grantového projektu VEGA „Kohézia a koherencia ako vlastnosť textu a ako aktivita expedienta a recipienta“ v decembri 2001. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 48 (AFPh UP 96/178). Eds. J. Sabol – L. Sisák. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2007a, s. 13 – 20.

SABOL, Ján: Symetria a asymetria rytmotvorných prvkov. In: Studia Academica Slovaca. 36. Prednášky XLIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava: Stimul – centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2007b, s. 121 – 126.

SABOL, Ján: Všeobecnolingvistické a semiotické aspekty vzťahu symetrie a asymetrie textotvorných prvkov. In: Jazykové a kognitívne aspekty okazionálnych výrazov a ich textové funkcie. Zborník príspevkov riešenia grantového projektu VEGA 2006 – 2008 pod názvom „Slovotvorba a textotvorba. Čo dáva text slovotvorbe a slovotvorba textu“. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 27 (AFPh UP 233/315). Eds. J. Sabol – L. Sisák. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2008, s. 6 – 23.

SABOL, Ján: Semiotická hladina motivovanosti v jazyku. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2010, s. 44 – 49.

SABOL, Ján: Symetria a asymetria v jazyku. In: Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 34 (AFPh UP 304/386). Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2011, s. 31 – 40.

SABOL, Ján: Ekvipolentné protiklady medzi členmi binárnych opozícií jazykovo-semiotických štruktúr. In: Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie. Zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum 2014, s. 48 – 66.

SABOL, Ján: Reflexný a nonreflexný typ symetrie a asymetrie v jazykovo-semiotických sústavách. In: Slovakistika vo všeobecnolingvistickej a literárnovednej perspektíve. Acta Facultatis Philo-

sophicae Universitatis Šafarikianae. 92. Zost. I. Bónová – L. Jasinská. Košice: Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika 2016, s. 15 – 23.

SABOL, Ján: Tendencia k homeostáze semiotických štruktúr v biblickom texte. In: Text v kontextoch (Text v interdisciplinárnych interpretáciach). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Ed. L. Šutor. Košice: Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika 2018, s. 133 – 153.

SABOL, Ján: Semiotické aspekty vývinovej kontinuity grafických sústav. In: Komunikácia v odborných reflexiách. Banská Bystrica: Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela. (v tlači)

SAUSSURE, Ferdinand de: Kurs obecné lingvistiky. Prekl. F. Čermák. Praha: Odeon 1989. 467 s.

ZINDER, Lev Rafailovič: Uslovnost' i motivirovanost' jazykovogo znaka. In: Fonetika. Fonologija. Grammatika. K semidesiatiletiju A. A. Reformatskogo. Moskva: Nauka 1971, s. 346 – 351.